

Jolanta Gwioździk

Druki z 1. połowy XVI w. z kolekcji Zygmunta Czarneckiego w zbiorach lwowskich

---

Bibliotheca Nostra : śląski kwartalnik naukowy nr 4, 70-83

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DRUKI Z 1. POŁOWY XVI W. Z KOLEKCJI ZYGMUNTA CZARNECKIEGO W ZBIORACH LWOWSKICH

W XVIII i w 1. połowie XIX w. zainteresowanie kolekcjonerstwem i bibliofilstwem przekładało się na powstawanie uniwersalnych kolekcji książek rękopiśmiennych i drukowanych, rycin i sztychów, obiektów przyrodniczych, archeologicznych, numizmatycznych, sfragistycznych czy militariów, a także tworzenie gabinetów tematycznych, np. astronomicznych lub różnego rodzaju „osobliwości”. Po rozbiorach na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i na emigracji (głównie we Francji, Belgii, Anglii, Szwajcarii i we Włoszech) dodatkowym czynnikiem organizowania bibliotek były pobudki patriotyczne oraz edukacyjne [Majkowska-Aleksiewicz, 1995, s. 85–86]. Zamiarem ich twórców było gromadzenie wszelkich zabytków i pamiątek dokumentujących i rejestrujących rodzimą kulturę i naukę, szczególnie zaś język i literaturę polską. Instytucje biblioteczno-muzealne miały być także warsztatami pracy naukowej, służącymi głównie badaniom nad dziejami i piśmiennictwem narodowym [Więckowska-Treichel, 1966, s. 64; Maleczyńska, 1987, s. 196-205], przeważnie zatem miały charakter humanistyczny i niejednokrotnie pełniły funkcję towarzystw naukowych bądź instytucji naukowo-badawczych, a także podejmowały działalność edytorsko-wydawniczą.

Tego rodzaju cele przyswiecały zarówno twórcom dużych bibliotek rodowych i ordynackich, a także fundacyjnych [Kosiński, 1981], jak np. Biblioteka Ordynacji Zamoyskiej (utworzona przez Stanisława Kostkę Zamoyskiego, 1811 r.), Biblioteka Ordynacji Krasieńskich (1844 r.) [Tchórzewska-Kabata, 2010], Zakład Narodowy im. Ossolińskich (fundacja Józefa Maksymiliana hr. Ossolińskiego, 1817 r. [Kosiński, 1971, s. 38–46], do której w 1823 r. trafiły zbiory Lubomirskich z Przeworska oraz Pawlikowskich z Medyki i Branickich z Suchej), Biblioteka Raczyńskich (fundacja Edwarda hr. Raczyńskiego, 1829 r.), Biblioteka Kórnicka (założona przez Adama Tytusa hr. Działyńskiego ok. 1826 r.), Biblioteka Czartoryskich (w Puławach, 1801 r.,

a następnie w Krakowie, 1876 r.). Równie ważne były mniejsze księgozbiory, m.in. Dzieduszyckich w Poturzyca, Radziwiłłów w Nieświeżu, Ponińskich w Horyńcu, Potockich w Krzeszowicach i Wilanowie, Tyszkiewiczów w Wilnie, Antoniego Stadnickiego w Żmigrodzie, Jana Feliksa Tarnowskiego w Dzikowie [Małczyńska, 1987; Korzon, 1981, s. 255–256].

Niejednokrotnie zbiory te ulegały przemieszczaniu, np. Tarnowscy w Dzikowie nabyli bibliotekę Michała Hieronima Juszyńskiego ze Zgórskiej, a Branicy w Suchej kupili księgozbiór Andrzeja Edwarda Koźmiana (1852 r.) a następnie Karola Łaskiego (1876 r.).

Wiele cennych kolekcji trafiło do zbiorów Wiktora hr. Baworowskiego [Kętrzyński, 1892, s. 40–48; Chamera-Nowak, 2008], który od 1850 r. gromadził zabytki piśmiennictwa i kultury polskiej, m.in. nabył księgozbiory Aleksandra i Kazimierza Stadnickich ze Żmigrodu [Różycki, 1995, s. 146–147], Ewarysta i Józefa Kuropatnickich, Ambrożego Grabowskiego, Dionizego Zubrzyckiego, Leona Dembowski, a także Bibliotekę Odnowską Aleksandra Batowskiego [Szocki, 1998, s. 449–450]. W 1897 r. zrealizowano testament kolekcjonera, tworząc Bibliotekę Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie. Jej zbiory zostały udostępnione publiczności w 1900 r. Biblioteka ta pozostawała pod zarządem Wydziału Krajowego, który w 1914 r. zakupił zbiór Zygmunta hr. Czarneckiego z Ruska w Wielkopolsce.

Była to jedna z najcenniejszych i najciekawszych kolekcji, dokumentujących polską kulturę umysłową, założona w 1805 r. w Rusku przez Antoniego Czarneckiego, krajczego koronnego. Jego dzieło kontynuował Zygmunt hr. Czarnecki (1823–1908) [Koredczuk, 2007; Kotula, 1938; Frąckowiak, 2002]. W skład jego biblioteki weszły m.in. zbiory starosty kopanickiego Franciszka Ponińskiego, a także kasztelana Piotra Bielińskiego i duchownych: Aleksego Prusinowskiego i pastora Józefa Juliana Biergiela ze Słucka (gromadzącego unikalne źródła do dziejów reformacji w Polsce) oraz ks. Ignacego Polkowskiego z Krakowa [Nowak, 1998] i niektóre woluminy z ksiąźnicy Załuskich [Chwalewik, 1927, s. 162]. Kolekcję powiększały także nabytki uzyskane dzięki pośrednictwu antykwariuszy z Londynu (Michała Wojnicza¹), Krakowa (bibliofila, numizmatyka i antykwariusza Władysława Bartynowskiego) [Szenic, 1973], Lwowa (rodziny Iglów) [Opalek, 1928] oraz Warszawy (numizmatyka i fotografa Karola Adolfa Beyera [Jackiewicz, 2012], któremu Czarnecki sprzedał 4 500 swoich okazów²). Spadkobiercy Czarneckiego odziedziczyli zbiór [Mikołajewski, 2006; Frąckowiak, 2002; Dolleczek, 1995; *Zygmunt*, 1907] liczący ok. 7 tys. dzieł, w tym ok. 70 rękopisów oraz 28 inkunabułów [Kotula, 1933] i ok. 1 600 starych druków z XV–XVI w. [Kotula, 1926, s. 9; Kotula, 1926a]. Ryciny w 1908 r. trafiły do Stefana hr. Czarneckiego w Sie-

¹ Gdy zamieszkał w Londynie w 1890 r., przyjął pierwsze imię Wilfryd. Dzięki niemu wiele zabytków rękopiśmiennych trafiło do bibliotek i prywatnych kolekcji.

² *Spis monet i medalów polskich znajdujących się w zbiorze Zygmunta Czarneckiego w Gogolewie*. Muzeum Narodowe w Krakowie, rkps 942.

kowe, rękopisy i druki zaś syn kolekcjonera, Zygmunt Czarnecki, sprzedał w 1914 r. (za 180 tys. marek) Bibliotece Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego, z zastrzeżeniem niepodzielności zbiorów [Kotula, 1938]. Niektóre druki były darem, o czym świadczy zapis „Dar Józefa hr. Czarneckiego 1914” (*Sylva sententiarum ex Ovidio*, Cracoviae : apud Mathiam Scharffenberg, 1536, sygn. CT II. 1962). Odtąd kolekcja Czarneckiego dzieliła losy Baworowianum, które w 1939 r. zostało przyłączone do Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich [Matwijów, 2003], w 1940 stało się częścią Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk USRR, a w 1941 r. – Oddziału II Staatsbibliothek Lemberg, a po 1945 r. [Matwijów, 1996; Dolleczek, 1995] w większości znalazły się w obecnej Lwowskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. W. Stefanyka [Kolosovska, 1996]. Ten zbiór jest przedmiotem dalszych analiz.

Jednym z najciekawszych fragmentów dawnych zbiorów Czarneckiego są druki 1. połowy XVI w. [Šamraj, 1995], z których zachowały się 182 woluminy. Oznaczono je pieczęciami własnościowymi z napisem *Z Księgozbioru Zygmunta Czarneckiego* oraz wyobrażeniem herbu Prus III (53 woluminy; zob. il. 1) , a także ekslibrisem o tej samej treści, umieszczonym na przedniej wyklejce (47 woluminów; zob. il. 2). Większość książek została pozbawiona oryginalnej okładziny, co wiązało się z rozdzielaniem na pojedyncze tytuły dzieł współprawnych. Wówczas oprawiano je w białą tekturę z tłoczonym złotym supereklibrisem, który występował w dwu wariatach (94 woluminy; zob. il. 3). Zachowane inne znaki własnościowe wskazują na pierwotne pochodzenie tej części zbiorów. Najwięcej można zidentyfikować fragmentów kolekcji klasztornych, co wiązało się ze zniesieniem zakonu jezuitów oraz prowadzoną od pierwszego rozbioru kasatą większości klasztorów. Czarnecki posiadał woluminy m.in. cystersów z Sulejowa, Wągrowca, jezuitów z Krakowa i Lublina, kamedułów z Krakowa i Warszawy, reformatów z Poznania, benedyktynów z Lubinia, Pelplina, karmelitów bosych z Poznania, kanoników regularnych od pokuty z Krakowa,

II. 1. Pieczęć własnościowa Zygmunta Czarneckiego. Fot. J. Gwioździk

II. 2. Ekslibris Zygmunta Czarneckiego. Fot. J. Gwioździk

II. 3. Superekslibris Zygmunta Czarneckiego. Fot. J. Gwioździk

kanoników regularnych z bawarskiego Rebdorf [por. Kotula, 1926]. Najwięcej marginaliów natomiast zachowało się w książkach będących wcześniej własnością studentów Akademii Krakowskiej. W zbiorze Czarneckiego zgromadzono także duplikaty Biblioteki XX Czartoryskich w Krakowie, ich Biblioteki Puławskiej oraz dwa woluminy z pieczęcią Aleksego Prusinowskiego (Piotra Lombarda *Epithoma conclusionum theologicalium pro introductione*, w opracowaniu Michaela Falkenera, Gracchovia : apud Ioannem Haller, 1521 sygn. CT II. 21572 oraz *Opusculum Quadragesimale / per Valentinum Posnanianum recollectum* [Lipsiae] : ex officina Melchioris Lottheri, 1537, sygn. CT I. 21973).

Analiza zawartości treściowej kolekcji Czarneckiego wskazuje na jej różnorodność, charakterystyczną dla zbioru bibliofilskiego, niepodporządkowanego bezpośrednio względem użytkowym. Jednocześnie jednak specyfiką było gromadzenie poloników, niejednokrotnie rzadkich i cennych dla dziejów kultury narodowej. W zbiorze pochodzącym z 1. połowy XVI w. znalazła się literatura z zakresu siedmiu sztuk wyzwolonych, przygotowujących do studiów teologii i filozofii oraz powstające w tym okresie piśmiennictwo humanistyczne, obrazujące swoistą *res publicę literarum* [Gruchała, 2002].

Renesansowa koncepcja człowieka, zwłaszcza poszukiwanie odpowiedzi na pytania egzystencjalne, znajdowały swój wyraz zarówno w sięganiu do tradycji chrześcijańskiej, jak i jej interpretowaniu w duchu nowej epoki. Bibliofil zgromadził wydania Ojców Kościoła, m.in. *Orationes Basilę Wielkiego* (Cracoviae : ex officina Typographica Ungleriana, 1540) oraz Jana Chryzostoma *De divitiis et paupertate oratio* (Cracoviae : ex aedibus Hieronymi Vietoris, 1541) i *Orationes octo : ex antiquo exemplari Graeco in Latinum versae* (Moguntiae : ex officina Francisci Behem, 1550), w opracowaniu Marcina Kromera.

Najznakomitsi pisarze okresu patrystycznego podejmowali – w formie rozpraw naukowych, a także przystępnych homilii – kwestie egzegetyczne, mające na celu zrozumienie istoty Biblii. W 1. połowie XVI w. nowe edycje ich pism służyły odnowie życia chrześcijańskiego, której istotę oddaje określenie Erazma z Rotterdamu: *purificatio Ecclesiae et cordis* [Nowicka-Jeżowa, 1994, s. 211]. Publikowano także komentarze do poszczególnych ksiąg biblijnych, np. Listów Apostolskich m.in. w opracowaniu Blasiusa (*Salutares pareneses de Epistolis et Evangeliiis* Cracoviae : per Mathia[m] Scharffenberg, 1536), Stanisława Leopoldy (*Regule tredecim Vienne Austriae : per Hieronymum Vietorem et Joannem Singrenium*, 1512) lub Jana van Campena (*Commentariolus... in duas Divi Pauli epistolas* Cracoviae : excusus per Mathiam Scharffenberg, 1534). Czytano również objaśnienia psalmów, np. autorstwa Campena (*Psalmorum omnium iuxta Hebraicam veritatem paraphrastica* Cracoviae : apud Florianu[m] Ungleriu[m], 1532) lub Andrzeja Krzyckiego (*De afflictione Ecclesiae* Cracoviae:

per Heronymum Vietorem, 1527). Popularne były postylle, mające charakter zbiorów homilii, np. *Postilla Guillermi super Epistolas et Evangelia* (Cracoviae : per Mathiam Scharffenberg, 1541) lub Johanna Fabri *Sermones fructuosissimi* (Coloniae : Petri Quentel, 1537).

Rozwijająca się patrystyka i bibliistyka dały początek teologii praktycznej i moralnej, odnoszącej się do zasad wyjaśniania prawd wiary [Wolicki, 2006]. Służyły temu katechizmy, w diecezji warmińskiej tę funkcję pełnił podręcznik *Christianium de fide et sacramentis dictum* teologa, prawnika i dyplomaty papieskiego, arcybiskupa Mediolanu Filippo Archinto (1500-1558). Polską edycję na polecenie Jana Dantyszka opracował Stanisław Hozjusz (Cracoviae : apud Hyeronimum Vietorem, 1545). Przygotowywano również podręczniki dla spowiedników, np. *Canones penitentionales Astesanus* (Cracoviae : Hieronymus Vietor, 1521), *Compendiosum examen* (Cracovie : per Mathiam Scharffenberg, 1536) czy Mateusza z Kościana *Examen spirituum et visionum, cum Parenesi ad agendam poenitentiam* (Cracoviae : in officina Hieronimi Vietoris, 1542). Jeden z najpopularniejszych traktatów, *Contenta hoc libello modus confitendi* autorstwa biskupa André de Escobara, opublikował (z dodatkiem objaśnień, przykładów i kanonów dla spowiedników) w 1535 r. Maciej Szarffenberg. Poruszano ponadto kwestie sakramentów, np. Mikołaj z Błonia na potrzeby kapłanów wydał *Tractatus sacerdotalis de sacramentis* (Cracovie : in edib[us] Joan[n]is Haller, 1519), a Jan Cervus (Tucholczyk) był autorem pracy *Methodus Sacramentorum Sanctae Ecclesiae Catholicae* (Cracoviae : ex officina Ungleriana, 1537). Podnoszono ponadto inne kwestie teologiczne, np. Jaime de Valentia Perez wydał traktat *Theologicalis quaestio universalis, egregia, praeclara, doctrinalis [et] isagoica* (Cracoviae : per Mathiam Scharffenbergium, 1538).

Problematyka doktryny katolickiej była również przedmiotem troski papieża Leona X (*Bulla : seu Cedula in materia fidei edita* Roma : Marcello Silber, 1513), a następnie synodów prowincjalnych (w latach 1510 - 1577) i diecezjalnych, zwoływanych w celu zabezpieczenia zagrożonej reformacją „czystości wiary” [Szubera, 1981, s. 18-19; Kiszka, 2005]. Czarnecki posiadał teksty: *Statuta [et] laudabiles Christianae Ordinationes* (Cracoviae : per Hieronymu[m] Vietorem, 1526), statuty gnieźnieńskie (Cracovie : Johannes Haller, 1513). Znaczący jest zasób w tej kolekcji literatury kontrowersyjnej, zarówno zwolenników obozu katolickiego, jak i różnowierczego, jak Johannes Cochlaeus (*Adversus novam reformationem Senatus Bernensis apud Helvetios* Lipsiae : excudebat Nicolaus Faber, 1534; *Novae opinionis Lutheranorum* Cracoviae : ad Sanctum Bernardinum, 1546), Johannes Ecka (*Ad invictissimum Poloniae regem Sigismundum, de sacrificio Missae Contra Lutheranos* [Coloniae] : [Johann Soter], 1526) czy Tommasa de Vio (*Adversus Lutheranos Opuscula... ; eiusdem Responsiones ad XVII quasita* Cracoviae : apud Viduam Floriani Unglerii, 1544). Publikowano także oficjalne stanowiska w tej kwestii władz świeckich, np. Ferdynand I Habsburg

uczestniczył w zjeździe katolickich książąt Rzeszy w Ratyzbonie w 1522 r. (na którym m.in. utrzymano zakaz lektury pism Lutra), a pięć lat później potwierdził swoje stanowisko w tej kwestii, publikując edykt przeciwko protestantom (*Edictum adversus anabaptistas, Lutheranos, Zvinglianos, Oecolaferdinans imperatormpadianos, et huiusce fecis, ac sentinae iusto dei, orthodoxae Ecclesiae* Kraków : Maciej Scharfenberg, [1527]).

Nowe idee religijne budziły żywe zainteresowanie w Polsce, o czym świadczą m.in. prace Stanisława Bylińskiego (*Defensorium Ecclesi[ae] adversus Laurentiu[m] Corvinu[m] Lutherane hereseos* Cracovie : Mathias Scharffenbergius, 1531), a także pisma zwolenników obozu różnowierczego, np. protestancki teolog Johann Spangenberg wydał *Computus ecclesisticus : in pueriles questiones redactus* (Cracoviae: Typis Hieronymi Vietoris, 1546). Jednym z najważniejszych protektorów luteranizmu był jednak Albrecht Hohenzollern (1490–1568), ostatni wielki mistrz zakonu krzyżackiego i pierwszy książę pruski, który na potrzeby nowej religii zorganizował struktury administracyjne i religijne (Landeskirchentum), a w Królewcu zapoczątkował wydawanie w języku polskim pierwszych prac reformacyjnych (w latach 1535–1567 opublikowano 81 tytułów) [Kawecka-Gryczowa, 1988, s. 34–35]. Z 1544 r. pochodzą *Ustawy o zwierzchniei chwale Bozei* (W Pruskim Królewcu : w drukarni Jana Weynreicha, 1544), mające na celu uregulowanie spraw kościelnych, aby – jak pisał Albrecht w „mandacie”, umieszczonym na początku druku – „wszelka rzecz ...poczciwie i słusznie była sprawowana, aby też i służy pana Naszego Jezu Christa, i naświetszego słowa jego, słuszne a powinne pozywienie mieli [...] ku rozmnożeniu chwały Bożej i nauki prawdziwej”. Tekst miał być nie tylko „ku nauce ludu pospolitego” publikowany i czytany „miasto katechizmu”, ale także ogłoszony cztery tygodnie przed wprowadzeniem ustaw. Dołączono do niego ponadto zalecenia odnośnie do zakresu przestrzegania i charakteru ceremonii, m.in. obowiązujących w czasie mszy, dodano również modlitwy „pospolitsze”.

Kościół katolicki w tym okresie również zadbał o zapewnienie odpowiednich tekstów, służących wspólnotowej i indywidualnej modlitwie, np. wydano Johanna Burcharda *Ordo misse* (Cracovie : cura Floriani Unglerii, 1512), Jan z Oświęcimia opracował *Elucidarius errorum ritus Ruthenici* ([Cracoviae] : [Joannes Haller], [post 1501]), publikowano także psalterze, m.in. w opracowaniu Walentego Wróbla, drukowane przez Floriana Unglera, Hieronima Wietora i Macieja Scharffenbergera, z przedmową profesora Akademii Krakowskiej Andrzeja Glabera z Kobylina.

Podawano ponadto przykłady doskonałej realizacji życia chrześcijańskiego (np. w pracy Hermanna Schottenniusa *Vita honesta : sive virtutis, quomodo quisq[ue] vivere debeat* Gracchoviae : ex officina Matthiae Scharffenbergii, 1545), zwłaszcza zaś polecano żywoty świętych. W polskiej hagiografii tego okresu przedstawiano dzieje Stanisława w opracowaniu Jana Długosza (*Vita beatissimi Stanislai Cracoviensis episcopi* Cracovie : Joannis

Haller, 1511), który opisał cuda, jakie zdarzyły się po śmierci biskupa (na potrzeby procesu kanonizacyjnego w 1253 r. jego żywot napisał Wincenty z Kielczy), oraz królewicza Kazimierza (*Vita beati Casimiri* [Cracoviae] : [Joannes Haller], 1521), przygotowane przez legata papieskiego, biskupa Zaccarie Ferreriego, który prowadził proces kanonizacyjny Jagiellona (bulla Leona X z 1521 r., jej potwierdzenie w 1602 r.). Najdoskonalszym wzorem był jednak opis życia Chrystusa, zwłaszcza w popularnym ujęciu Baltazara Opecia *Zywot pana Jezusa krysta* (w Krakowie : przez Florianą Bawara i Jana Sandetzkiego : nakładem... Jana Hallera, 1522), *Zywot wszechmocnego syna bożego pana Jesu krysta* ([Kraków] : wybijano własnym nakładem Jeronima Vietora, 1522) oraz *Zywot pana Jesu Krysta... krotko zebrany* ([Kraków] : wybyano własnym nakładem Jeronima Vietora, 1538). Publikowano także teksty pasyjne, np. Ulrich Pinder wydał *Speculum passionis domini nostri Ihesu christi* (Nurenbergen[sis] : per Udalricu[m] Pinder, 1507), Walenty Wróbel zaś opracował *Opusculum Quadragesimale* (Lipsiae : ex officina Melchioris Lottheri, 1537).

Humanizm renesansowy wpłynął na studia klasycznej greki i łaciny, służące poznawaniu kultury starożytnej. Przede wszystkim wydawano i komentowano utwory tradycji grecko-rzymskiej, m.in. najwybitniejszego mówcy, teoretyka wymowy i filozofa Cyserona (krakowskie edycje *Cato maior*, 1506; *De officiis* Ioannis Haller, 1516; z oficyny Macieja Scharffenberga *Liber elegantissimus* 1534, z adnotacjami Erasmusa Rotterodamusa oraz *Epistolae breviores* 1545-1546), innego mówcy Demostenesa (*Pro libertate Rhodiorum oratio* Cracoviae : Matthias Scharffenbergus, 1547), Owidiusza (*Sylva sententiarum* Cracoviae : Mathiam Scharffenberg, 1536), Swetoniusza (*Liber illustrium virorum* Cracoviae : in aedibus Hieronymi Vietoris, 1524), Plutarcha (*De liberorum educatione Libellus* Cracoviae : apud Hieronymum Vietorem, 1528). Teksty te często publikowano w zbiorach, zaopatrzonych w komentarze ówczesnych humanistów. Jednym z najbardziej znanych propagatorów kultury antycznej był Erasmus Rotterodamus. W 1519 r. Wietor wydał jego traktat *De ratione studii, ac lege[n]di interpretandiq[ue] auctores libellus aureus*. W interpretacji „księcia humanistów” opublikowano także m.in. Eurypidesa *Hecuba, et Iphigenia* (Vienne Pannoniae : opera et expensis Hieronymi Vietoris et Ioannis Singrenii, 1511), *Liber elegantissimus de senectute conscriptus* Cyserona (Cracoviae : Mathias Scharffenberg impessit, 1534).

Renesansowy antropocentryzm pobudził także zainteresowanie nauką i filozofią antyku. Fundamentem studiowania filozofii było biegle opanowanie gramatyki, dialektyki i retoryki. Największą popularnością cieszył się podręcznik Aeliusa Donatusa *Donati grammatici illustris Barbarismus* ([Cracoviae] : impressum per Florianu[m] Ungleriu[m], 1523), czytano również prace Campena *Ex variis libellis Eliae grammaticorum omnium doctissimi* (Cracoviae : excusus per Mathiam Scharffenberg, 1534), Johanna

Caesarius *Dialectica* (Cracoviae : ex officina Hieronymi Vietoris, 1538 (1539), Marsile d'Inghena *Textus dialetices* (Cracovie Impressum: p[er] floriano[m] Ungleriu[m] et Volfgangu[m] Lern, [1513]), Michaela Falkenera *Introductoriu[m] dyalectice* (Cracoviae : in edib[us] Joan[n]is Haller, 1515) oraz Michała Twaroga z Bystrzykowa *Questiones veteris ac nove logice* (In civitate Cracoviensi: impressum impensis Johannis Haller, 1508), a także Jana ze Stobnicy *Generalis doctrina* (Cracoviae : impe[n]sis Joannis Haller, 1515). Jan Szklarek (z Dobczyc), teolog, znawca prawa kanonicznego i kaznodzieja, opracował dostosowany do potrzeb polskiego odbiorcy podręcznik mnemotechniki [Wójcik, 2006], służący pomocą w nauce: *Opusculum de arte Memorativa* (Cracovie : [Kasper Hochfeder], 1504).

Podstawą teoretycznych rozważań filozoficznych był zwłaszcza arystotelizm i platonizm. Jednym z najważniejszych komentatorów Arystotelesa był dominikanin, teolog i filozof św. Albert Wielki, znany jako *doctor universalis*, który wytyczył drogę nowej scholastycznej filozofii. Czarnecki posiadał tom jego komentarzy (*Alberti magni philosophie Naturalis Isagoge : sive introductio[n]es... in libros... Phisicorum ; De celo et mundo ; De generatione ; Meteororum ; De anima Aristotelis*, w edycji Hallera z 1516 r.). Haller wydał także inne prace Arystotelesa, np. *Libri octo phisicorum* (1519) oraz *Textus veteris artis scilicet Isagogarum* (1510). Utwory filozofa często opracowywali i komentowali ówczesni humaniści, m.in. Pietro Roselli (*Questiones in libros Prior[um] Analetico[rum] [!] et Elenco[rum] Aristotelis* Cracovie : impensis... Joan[n]is Haller, 1511), Jakub Fabri czy Michael Falkener (*Epitoma figurarum in libros phisicoru[m] et de A[n]i[m]a Arestotilis In gymnasio Cracoviensi elaboratu[m]* Cracoviae : opera... et impensis Joannis Haller, 1518).

Istotną cechą filozofii renesansowej był również rozwój filozofii przyrody, a już św. Albert Wielki poszukiwał związku wiedzy przyrodniczej i wiary. Jan ze Stobnicy, zwolennik skotyzmu, wydał podręcznik *Paruulus philosophie naturalis* (Basile[a]ę : ex [a]ędibus Ad[a]ę Petri, 1516; Impressum Cracovie: impensis... Joannis Haller : p[er] Florianu[m] Ungleriu[m], 1513). Szczególnie popularne były także traktaty medyczne, np. Franciszka Mymera *Regimen sanitatis medicorum Parisiensium* (Cracovie : per Mathiam Scharffenberg, 1532), czyli tekst pokazujący sposoby „Dobrego zdrowia rządzenia, przez wszystkie miesiące roczne, iako się każdy człowiek w yadlie y w picciu, y w puszczaniu krwi ma rzędzić” (o czym informowano na karcie tytułowej). Opracowywano również sposoby postępowania w czasie epidemii. Doktor prawa, historyk, teolog, alchemik i medyk Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim swoje doświadczenia w walce „z zarazą” w Antwerpii w 1528 r. zawarł w pracy, którą tłoczył w 1543 r. Maciej Scharffenberg pt. *Krótká nauka rządzenia ku ustrzeżeniu od zarażenia powietrza*. Opisował sposoby uniknięcia choroby („jeśli się tak rzędzić i zachowywać będziemy, albo też w zarażeniu z Bożą pomocą żywot swoi zachowamy”) i zachowania w trakcie epidemii.

W wyjaśnianiu zjawisk przyrodniczych coraz częściej korzystano z matematyki, choć dopiero u schyłku XVI w. zaczęły się badania bardziej systematyczne i jednolite. W zbiorze Czarneckiego znajdowało się kilka bardzo znanych edycji dzieł z tego zakresu, m.in. *Algorithmus Novus* (Cracovie : per Hieronymu[m] Vietorem, 1526) oraz Jana z Łańcuta *Algorithmus linealis*, w wydaniach Marka Scharffenberga, Hallera i Wietora z lat 1510, 1517 i 1519. Równie popularna była astronomia, np. Simon Grynaeus opracował *Novus orbis regionum* (Basileae : apud Io[annem] Hervagium, 1537), a Johann Honter – *Rudimentorum Cosmographiae* (Cracoviae : Mathias Scharffenbergius excudebat, 1530). W kolekcji najczęściej jednak było prac Jana ze Stobnicy (*Introductio in Ptolomei Cosmographiam* Cracoviae : per Hieronymum Vietorem, 1519), Jana z Głogowa (*Introductorium Astronomie* Cracovie : p[er] Florianu[m] [Unglerum] et Wolfgangu[m] [Lern], 1514; *Introductorium Col[m]pendiosum in tractatu[m] spere materialis* Cracovie : Joannis Haller 1513 oraz Argentine : per Joannem Knobloch, 1518; *Tractatus Preclarissimus* Cracovie : per Florianum Unglerum et Wolfgangum Lern, 1514) i Jakuba z Iłży (*Opusculu[m] aurei tractatuli in Astrologicis* Cracoviae : in [a]edibus... Ioannis Haller, 1519).

Istotną dziedziną dla sprawnego funkcjonowania Kościoła i państwa była legislacja. Prawo magdeburskie regulowało kwestie ustawodawcze w miastach, lokowanych na prawie niemieckim. Składało się z traktatu o ustroju sądowym (*Speculum saxonum*) oraz traktatu pomocniczego, o prawie ławniczym. W 1506 r. Jan Łaski przetłumaczył tekst ustaw na potrzeby polskie, a Jan Cervus (Tucholczyk) opracował edycje *Farrago actionum juris Magdeburgensis*, wydawane w Krakowie w latach 1531 i 1540 (przez Unglera) oraz w roku 1539 i 1546 (u Macieja Scharffenberga). Spis prawa zwyczajowego z terenu Saksonii (zgodnie z rozporządzeniem Zygmunta Starego z 1535 r.) stał się prawem obowiązującym w sądach miejskich i wiejskich Rzeczypospolitej (aż do 1791 r.). Mikołaj Jaskier przetłumaczył i zredagował pierwszą część „zwierciadła” (*Iuris provincialis : quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur* Cracovia : Hieronymus Vietor, 1535). Grzegorz Snopek z Szamotuł w 1524 r. (kiedy został profesorem tzw. nowego prawa Akademii Krakowskiej) wydał ponadto opracowanie *Processus Juris brevior*, wznawiane w oficynie Unglera w latach 1531 i 1537. Czarnecki posiadał także konstytucje sejmowe, m.in. *Decreta in conve[n]tu generali Cracovien[sen]* ([Cracoviae] : [Hieronymus Vietor, post 1541–1550]) czy *Constitutiones Conventus generalis Cracovien[sis]* 1539 ([Cracoviae] : [s.n.], 1539) oraz *Statuta... Sigismundi Primi, Polonie Regis... in Conve[n]tibus generalibus edita et promulgata* (Cracovie : apud Hieronymum Vietore[m], 1524).

Renesansowy humanizm wpłynął także na rozwój historiografii. Nawiązywano w niej do historii starożytnej, np. Leonardo Bruni (Aretino) przetłumaczył pracę Ksenofonta *Historia rerum gestarum in Graecia* (Lipsiae : Valentinus Papa, 1546), bądź opisywano dzieje nowożytne, np. Maciej

z Miechowa wydał popularny traktat opisujący geografę i etnografię wschodniej Europy pt. *Tractatus de duabus Sarmatiis Asiana et Europiana et de contentis in eis*. (Auguste Vindelico[rum] : [Sigmund Grimm et Marcus Wirsung], 1518). Natomiast Sigismund Herbersteinn, poseł cesarski do Polski i Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, zawarł opis dziejów Rusi i narodów sąsiadujących z Wielkim Księstwem Moskiewskim w pracy *Comentari della Moscovia et parimente della Russia* (In Venetia : per Gioan[ni] Battista Pedrezzano, 1550). Renesansowi humaniści opisywali także dzieje znaczących postaci, np. Cycerona (Cracoviae : Mathias Scharffenbergius opera et impensis, 1545), Horacego (Cracoviae : per Hieronymum Vietorem, 1522) oraz Thebanusa Cratesa (Cracoviae : per Hieronymum Vietorem, 1518). Natomiast włoski humanista Filippo Buonaccorsi (Kalimach) był ponadto autorem biografii Władysława Warneńczyka (*Historia de rege Vladislao seu clade Varnensi* Augustae Vindelicorum : excusa in officina Sigismundi Grim[m] Medici atq[ue] Marci Wirsung, 1518).

Studiowanie retoryki, która stanowiła niezbędny element ówczesnego wykształcenia humanistycznego, umożliwiało aktywny udział w życiu publicznym. Liczne teksty okolicznościowe, zwłaszcza listy, mowy, oracje, kazania, odnosiły się do najważniejszych, polskich i międzynarodowych kwestii politycznych i społecznych. Znacząca liczba tych utworów była poświęcona wydarzeniom na dworze Jagiellonów, a następnie dedykowana królowi oraz świeckim i duchownym dostojnikom (np. *Petri Royzii Maurei... Nenia in funere... Samuelis Maceovii* Cracoviae : per Lazarum Andreae, 1550).

Powstawały epitalamiony, np. Benedykt z Koźmina wysławiał małżeństwo Jadwigi Jagiellonki z elektorem brandenburskim Joachimem II (Cracoviae : per Mathiam Scharffenberg, 1535). Koronację jej brata Zygmunta II Augusta również uświetniały oracje, np. Christopha Hegendorfa, wygłoszona w Poznaniu (*Declamatio gratulatoria in coronationem Serenissimi Iunioris Poloniae Regis* Cracoviae : in aedibus Hieronymi Vietoris, 1530) czy Jana i Stanisława Balińskich (Cracoviae : ex aedibus Hie[ronymi] Vieto[ris] : Ioannes Ursus attulit, 1530). Opisywano następnie wjazd Elżbiety Habsburżanki do Krakowa (*Hochzeitlicher Einzug der Jungen Königin zu Cracoviae* [Nürnberg : Johann Petreius, 1543] oraz jej ślub z Zygmuntem II. Z tej okazji mowę ułożył Mathias Franconius (*Oratio in splendissimas nuptias* Cracoviae : Mathias Scharffenberg, 1543) oraz Pedro de Moros Ruiz (*De Apparatu nuptiarum* Cracoviae : Hieronymus Vietor, 1543).

Pisano również utwory funeralne, np. Jakub Locher upamiętniał w ten sposób śmierć Jadwigi Jagiellonki (*Threnodia : sive funebris lamentation* Augustae Vindelicorum : Johann Froschauer, 1502), a jej brata, Zygmunta I Starego, wspominał Eustachius von Knobelsdorff (*Divi Poloniae Regis. etc. Sigismundi Primi, Epicaedion* Cracoviae : apud Viduam Hiero[nymi] Vieto[ris], 1548) oraz Pedro de Moros Ruiz (*Historia funebris* Cracoviae : apud viduam Floriani Unglerii, 1548).

Publikowano ponadto mowy adresowane do władców, np. tę, którą Joachim Vadian wygłosił na Uniwersytecie w Wiedniu, dedykowaną Zygmuntowi I Staremu (Viennae : Hieronymus Vietor, 1515), do niego także kierował list Erasmus Rotterodamus (Cracoviae : per Hieronymum Vietorem, 1527). W twórczości okolicznościowej znalazły swoje odbicie również problemy międzynarodowe, np. Zacchia Laudiovio opublikował *Epistolarum Turci magni* (Viennae Pannoniae : ab Hieronymo Philovalle et Ioanne Singrenio, 1512), a Romolo Quirino Amaseo wygłosił przed papieżem i cesarzem 1 stycznia 1530 r. w Bolonii orację, w której nawoływał do podjęcia wspólnych działań przeciwko zagrożeniu tureckiemu (*De pace oratio* Cracoviam : Mathias Scharffenbergius, 1530). Poruszano także kwestie wojenne, m.in. Zygmunt I Stary informował papieża Leona X o walkach z Wielkim Księstwem Moskiewskim, a zwłaszcza o zwycięstwie pod Orszą w 1514 r. (*Epistola... de victoria contra scismaticos*), co było także przedmiotem anonimowej pieśni (*Carmina de memorabili cede Scismaticorum Moscoviorum p[er]... Sigismundu[m] Rege[m] Polonie... apud aras Alexa[n]dri magni peracta* [Romae: s.n., 1515]).

Zbiory Czarneckiego z 1. połowy XVI w. to piśmiennictwo charakterystyczne dla renesansu, związane ze sferą religii i filozofii, z interpretowanym i komentowanym dziedzictwem antyku, a także z kształtującymi się wówczas naukami ścisłymi i przyrodniczymi. Twórczość tę często podejmowali polscy humaniści, m.in. Maciej z Miechowa, Grzegorz z Szamotuł, Jan z Tucholi, Jan ze Stobnicy, Mikołaj Jaskier, Andrzej Krzycki, Jan Głogowczyk. Dominowały druki wydawane w Krakowie (154 tytuły), głównie z oficyn Floriana Unglera, Jana Hallera, Scharffenbergów i Hieronima Wietora. Kilkanaście prac publikowano m.in. w Wiedniu, Bazylei, Kolonii, Królewcu, Lipsku, Norymberdze, Strasbourgu, Wenecji i Rzymie. Zachowany we Lwowie księgozbiór Czarneckiego XVI–XVIII w. dokumentował nie tylko kulturę Rzeczypospolitej, ale także jej wielorakie relacje z zachodnią Europą, co powinno stać się przedmiotem dalszych badań.

Bibliografia

- Chamera-Nowak A. (2008), *Zarys problematyki dotyczącej Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego*. „Czasopismo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” z. 18/19, s. 55-64.
- Chwalewik E. (1927), *Zbiory polskie w ojczyźnie i na obczyźnie: archiwa, biblioteki, gabinety, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości*. T. 2. Warszawa, s. 162-163.
- Dolleczek A. (1995), *Zapomniany zbiór Zygmunta hr. Czarneckiego*. „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, z. 6, s. 55-63.

- Frackowiak M. (2002), *Zbiory biblioteczne Zygmunta Czarnieckiego*. „Notatki Dobrzyckie”, nr 24, s. 4–5.
- Gruchała J. S. (2002), *Iucunda Familia Librorum. Humanisci renesansowi w świecie książki*. Kraków.
- Jackiewicz D. (2012), *Karol Beyer 1818–1877*. Warszawa.
- Kętrzyński W. (1892), *Biblioteka W. Baworowskiego we Lwowie*. „Teki Konserwatorska”, t. 1, s. 40–48.
- Kiszka A. (2005), *Działalność kościelna prymsa Jana Łaskiego w latach 1508–1531*. Tomaszów Lubelski.
- Kolosovska O. (1996), *Starodruki i hz biblioteki Vihtora Bavorov’skogo*. W: Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w. [T. 3]. Pod red. J. Jarowieckiego.
- Koredczuk B. (2007), *Czarnecki Zygmunt Marceci h. Prus III (1823-1908) ... kolekcjoner, bibliofil*. W: Słownik biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej: ziemi kaliskiej. T. 3. Red. D. Wańka. Kalisz, s. 98–99.
- Korzon K. (1981), *Polskie biblioteki fundacyjne w okresie zaborów*. „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej”, z. 17, s. 255–261.
- Kosiński J.A. (1971), *Biblioteka fundacyjna Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*. Wrocław.
- Kosiński J.A. (1981), *Biblioteki fundacyjne i ordynackie w świetle przepisów prawnych*. „Roczniki Biblioteczne”, R. 35, z. 1, s. 29–40, z. 2 s. 38–46.
- Kotula R. (1926), *Biblioteka Wiktora Baworowskiego we Lwowie*. Lwów.
- Kotula R. (1926a), *Właściciele rękopisów i starodruków zbiorów wielkopolskich Z. Czarnieckiego mieszcących się obecnie w „Baworovianum” we Lwowie*, Lwów [Rec. K. Piekarski „Przegląd Biblioteczny” 1929, R. 3, z. 3, s. 388–415; R. Kotula, *Odpowiedź na recenzję K. Piekarskiego*, „Przegląd Biblioteczny” 1929, R. 3, z. 3, s. 551–555].
- Kotula R. (1932), *Katalog inkunabułów Biblioteki Fundacji Wiktora hr. Baworowskiego we Lwowie*, Lwów 1932. [Rec. A. Kawecka, „Przegląd Biblioteczny” 1933 R. 7, s. 85–91].
- Kotula R. (1938), *Zygmunt Czarniecki*. W: *Polski Słownik Biograficzny*, T. 4. Kraków, s. 204.
- Majkowska-Aleksiewicz A. (1995), *Rola książki w kształtowaniu więzi międzyzaborowej w pierwszej połowie XIX w.* Wrocław.
- Maleczyńska K. (1987), *Książki i biblioteki w Polsce okresu zaborów*. Wrocław.
- Matwijów M. (1996), *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*. Wrocław.
- Matwijów M. (2003), *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*. Wrocław.
- Mikołajewski T. (2006), *Biblioteka pałacowa*. „Notatki Dobrzyckie”, nr 33, s. 12–14.
- Nowak J. (1998): *Książdz Ignacy Polkowski – kolekcjoner i „książkołap” w latach 1872–1888*. „Nasza Przyszłość”, R. 89, s. 245–272.
- Nowicka-Jeżowa A. (1994), *Tradycja średniowieczna w religijności katolickiej XVI wieku*. W: *Nurt religijny w literaturze polskiego Średniowiecza i Renesansu*. Red. S. Nieznanowski, J. Pelc. Lublin, s. 187–219.
- Opalek M. (1980), *Sto trzydzieści lat wśród książek. Lwowscy antykwariusze Iglowie, 1795–1928*. Lwów.

- Różycki E. (1995), *Inwentarze rękopiśmienne bibliotek oraz inne materiały dotyczące dziejów polskiej książki na kresach dawnej Rzeczypospolitej*. „Roczniki Biblioteczne”, R. 34, z. 1/2, s. 143–149.
- Šamraj M. (1995), *Katalog paleotipov iz fondov Central'noj naučnoj biblioteki im. V. I. Vernadskogo NAN Ukrainy*. Kiev.
- Szenic S. (1973), *Numizmatyk i bibliofil [Władysław Bartynowski 1832–1918]*. „Nowe Książki” nr 23, s. 74–75.
- Szocki J. (1998), *Księgozbiór Wiktora Baworowskiego – lwowskiego kolekcjonera i fundatora biblioteki*. W: *Lwów, miasto, społeczeństwo, kultura*. T. 2. Kraków, s. 447–455.
- Zsubera I. (1981), *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich. Wybór tekstów ze zbiorów Jana Wężyka z r. 1761*. Warszawa.
- Tchórzewska-Kabata H. (2010), *Pod znakiem światła. Biblioteka Ordynacji Kraśnickich 1844–1944*. Warszawa.
- Więckowska H., Treichel I. (1966), *Zarys dziejów polskich bibliotek oraz bibliografii i bibliologii polskiej*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”, seria E, z. 2.
- Wolicki M. (2006), *Renesansowy ideał chrześcijanina w naukach humanistycznych*. W: *Renesansowy ideał chrześcijanina. Źródła jedności narodów Europy*. Red. W. Sajdek. Lublin, s. 87–98.
- Wójcik R. (2006), „*Opusculum de arte memorativa*” Jana Szklarka. *Bernardyński traktat mnemotechniczny z 1504 roku*. Poznań.
- Zygmunt (1907), *Zygmunt hr. Czarnecki 1823-1907 i jego zbiory*. „Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne” 1907, nr 72, s. 622–626.

Jolanta Gwioździk

Prints of the first half of the sixteenth century from the collection of Zygmunt Czarnecki in the collections of Lviv librarians

Summary

Book collection of Zygmunt hr. Czarnecki of Rusko in Wielkopolska, purchased in 1914 by the Library of Foundation of Victor hr. Baworowski in Lviv, was one of the most important and most valuable collections of polonica, also enriched with other landowners collections. The article discusses printings from the first half of the sixteenth century, now preserved in the V. Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine. The collection consists of works in the field of literature and occasional, political, legal, liturgical prints (in particular Missals of the Kraków and Wrocław dioceses), well known mathematical and astronomical, natural science, philosophical treatises and historiography, theological texts, including preaching, polemical and apologetic (dissident and Catholic). Collection, mostly in Latin, is featured by original bindings or volumes were designated by Czarnecki's superexlibris. The article discusses especially valuable prints of the collection.

Keywords: gentry's libraries, Zygmunt Czarnecki, special collections, prints of sixteenth century, Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine